

Limburg en Europa 1992

Het Europese integratiebeleid

In juni 1985 is onder auspiciën van Lord Cockfield, de vice-president van de Europese Commissie, het z.g. Witboek verschenen waarin de Europese Raad een tijdschema wordt voorgesteld ter voltooiing van de Europese interne markt, dat eindigt op 1 januari 1992. Het aantal onderzoeksrapporten en congressen dat in het teken staat van het magische jaar 1992 neemt progressief toe. Tot dusverre is echter weinig aandacht besteed aan de mogelijke gevolgen van Europese integratiemaatregelen voor specifieke regio's¹. Tot nu toe beperkte het onderzoek zich tot de nationale en/of Europese component van het integratiebeleid.

Het nieuwe boegbeeld van het Europese onderzoek is het recent verschenen Cecchini-rapport². Daarin wordt aangegeven dat de éénwording van Europa enorme voordelen met zich meebrengt: Europa kan bijna f 460 miljard rijker worden. Het is echter de vraag of alle regio's binnen Europa een even grote hoeveelheid graantjes kunnen meepikken. In dit artikel wordt verslag gedaan van een eerste poging tot een globale en kwalitatieve inventarisatie van mogelijke economische gevolgen van de (voorgenomen) Europese integratiemaatregelen voor een specifieke regio: de Nederlandse provincie Limburg.

Generiek integratiebeleid

Veel van de EG-voorstellen raken vrijwel alle economische activiteiten. Met name de versoepeling en afschaffing van grenscontroles en de fiscale harmonisatie hebben effect op het totale economische leven. Daarnaast zijn een aantal maatregelen bedoeld om het Europese bedrijfsleven in het algemeen te stimuleren. In deze context springen vooral in het oog de bevordering van de mobiliteit van de factor arbeid en de verplichting tot openbaarheid van overheidsopdrachten.

Ofschoon deze generieke maatregelen gevolgen zullen hebben voor de totale economie, is het op voorhand duidelijk dat bepaalde sectoren in grensregio's sterkere effecten kunnen

verwachten. Binnen de overheidssector in de provincie Limburg, met haar 400 kilometer lange grens, is een relatief groot aantal douane-ambtenaren werkzaam. Daarnaast geldt dat de werkgelegenheid in expeditiebedrijven in de grensregio Limburg van meer dan gemiddeld belang is.

Het is duidelijk dat als gevolg van de voorgenomen maatregelen een substantieel deel van de douanetaken komt te vervallen. Bovendien geldt dat de dienstverlening van de expeditiebedrijven (hulp bij afhandeling van grensformaliteiten) ten dele overbodig wordt en ten dele niet meer aan de grens behoeft plaats te vinden.

Tot slot steunt de detailhandel in Limburg in sterkere mate op kooptoe-risme dan die in de rest van Nederland. Een belangrijke peiler van het kooptoe-risme vormen de internationale btw-verschillen. Uitgaande van het standpunt dat de integratiemaatregelen in ieder geval relevant zijn voor de thans exporterende bedrijven, kan nog worden opgemerkt dat Limburg, uitgedrukt in procenten, een derde meer exporterende bedrijven telt dan Nederland. Daarmee correspondeert een 6% hoger exportaandeel van de omzet³.

De conclusie dringt zich op dat de (positieve of negatieve) effecten van de interne markt voor de Limburgse economie vermoedelijk groter zullen zijn dan voor de Nederlandse. Naast bovengenoemde generieke maatregelen, die vrijwel alle economische activiteiten raken, is ook een groot aantal maatregelen specifiek gericht op één of meer bedrijfstakken. Het is niet op voorhand uitgesloten dat ook bij deze specifieke maatregelen een verschil in gevoeligheid tussen de Limburgse en Nederlandse economie optreedt.

Specifiek beleid

Voor de levensmiddelenindustrie, de farmaceutische sector, de chemie, de bouwnijverheid, de overheid, de financiële instellingen en het vervoer lijken extra te worden betrokken bij het Europese integratiebeleid⁴. Uit een nadere analyse van het Witboek blijkt dat de volgende bedrijfstakken in ver-

sterkte mate met het Europese integratiebeleid (zullen) worden geconfronteerd:

- landbouw;
- voedings- en genotmiddelenindustrie;
- geneesmiddelenindustrie;
- banken; en
- verzekeringen.

Daarnaast is op de volgende sectoren een meer dan gemiddeld aantal integratiemaatregelen van toepassing:

- groente- en fruitverwerking;
- kunstmeststoffenindustrie;
- bestrijdingsmiddelenindustrie;
- goederenwegvervoer;
- luchtvaart;
- communicatiebedrijven; en
- effectenhandel⁵.

De meerderheid van de gevoelige bedrijfstakken is in behoorlijk sterke mate in de provincie Limburg aanwezig⁶. De landbouw is vooral geconcentreerd in Noord-Limburg en in mindere mate Midden-Limburg. De chemische industrie is sterk vertegenwoordigd in

1. Overigens moet worden opgemerkt dat zowel vanuit theoretisch als empirisch oogpunt het mogelijk is op basis van de beschikbare literatuur de nodige uitspraken te doen over de te verwachten effecten van Europese integratie. Voor een uitvoerig overzicht zie A. van Witteloostuijn, De effecten van Europese integratiemaatregelen: een overzicht van de theoretische en empirische inzichten, *Maandschrift Economie*, 1988, blz. 265-282.

2. Dit EG-rapport stond onder redactie van de Italiaanse econoom P. Cecchini en is in mei 1988 verschenen onder de titel *Alles voor Europa, de uitdaging 1992*.

3. Zie het *Economische Jaarverslag van de Samenwerkende Kamers van Koophandel en Fabrieken in Limburg*, 1986.

4. Zie A. van Witteloostuijn, *Het Witboek: een allocatie naar bedrijfstakken en een confrontatie van plannen en realisatie*, Werkdocument LIB/W/87/002, Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, 1987.

5. Opgemerkt moet worden dat slechts ongeveer éénderde van de circa 300 richtlijnen reeds geformuleerd is, zodat het onmogelijk is de relatieve betekenis van veel maatregelen voor bedrijfstakken vast te stellen. Verondersteld is derhalve dat een groter dan gemiddeld effect van een specifieke richtlijn voor een bedrijfstak even waarschijnlijk is als een kleiner dan gemiddeld effect. Zie Y.K. Ng, *Welfare economics*, Londen, 1983, blz. 231-232.

6. Zie A. van Witteloostuijn, *De ontwikkeling van de Limburgse produktiestructuur: economische activiteiten en werkgelegenheid 1977-1986*, Werkdocument LIB/W/87/003, Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, 1987.

Tabel 1. De sectorale werkgelegenheidsverdeling in Nederland en Limburg, 1985 in procenten

	NL	Limburg	Aantal maatr.
Landbouw	5,9	6,2	41
Voedings- en genotm.industrie	3,5	2,4	93
- veehouderijprod.	0,9	0,7	40
- overige levensm.	2,1	1,6	23
- drank en tabak	0,5	0,2	6
Chemie	2,8	5,7	36
Metaal-/machine-ind.	3,7	5,6	7
Elektrotech. en overige industrie	4,7	4,5	7
Bouwnijverheid	7,2	7,4	11
Groot- en detailhandel	15,7	14	*a
Transport en comm.	6,9	5,7	21
- transport en opslag	5,1	4,3	16
- communicatie	1,8	1,4	5
Zakelijke diensten	8,2	6,4	28
- banken	2,5	1,6	12
- verzekeringen	1,3	1,9	9
- overige	4,4	2,6	7
Overheid	16,1	14	8 ^b

a. Invloed van afschaffing grensformaliteiten en fiscale harmonisatie op kooptoerisme.

b. Vrijmaking markt voor overheidsaanbestedingen en invloed gehele integratiebeleid op douanediens- ten.

Zuid-Limburg. De transport- en communicatiesector is vooral terug te vinden in Noord-Limburg, waarbij met name de transport- en opslagbedrijven de boventoon voeren.

Een vergelijking van de gevoeligheid van Limburg voor de specifieke Europese integratiemaatregelen met die van Nederland en die van de naburige buitenlandse regio's kan worden uitgevoerd met behulp van een 'gevoeligheidsindex'. De teller van deze ratio bestaat uit de gewogen som van de aandelen in werkgelegenheid van de betrokken bedrijfstakken, waarbij de gewichten worden gevormd door het aantal specifiek gerichte maatregelen. De noemer bevat de totale hoeveelheid specifiek gerichte maatregelen.

In tabel 1 worden de Limburgse werkgelegenheidsgegevens vergeleken met de Nederlandse. Bovendien is het aantal specifiek gerichte maatregelen per sector weergegeven. De resulterende gevoeligheidsindex voor Nederland blijkt 4,4 en die voor Limburg 4,3 te bedragen. De gevoeligheid voor de specifieke maatregelen van Limburg en Nederland is dus ongeveer even groot. De berekening van de gevoeligheidsindex kan worden aangepast voor de grotere gevoeligheid van bepaalde bedrijfstakken voor de generieke maatregelen door een aanpassing van de gewichten.

Een vermenigvuldiging van de betrokken gewichten (overheid en trans-

Tabel 2. Sectorale werkgelegenheidsverdeling in de Grensregio Rijn-Maas-Noord, 1983 in procenten

	Noord-Limburg	Midden-Limburg	Krefeld gladbach	Mönchengladbach	Viersen	Kleef	Nordrhein-Westfalen	Aantal maatr.
Energie, mijnbouw	1	2	1,5	2,5	1	1	5	2
Industrie	37	36	52	44,5	51	42,5	43	156
Bouwnijverheid	8	10	5,5	6,5	6,5	11	7,5	11
Handel, vervoer	20,5	18	20	23	19	19,5	19	16
Overige diensten	34	34	21,5	24	22,5	26	25,5	28

Bron: CBS, LDS, ETIL.

Tabel 3. Verdeling van de industriële werkgelegenheid over subsectoren in de Grensregio Rijn-Maas-Noord, 1983 in procenten

	Noord-Limburg	Midden-Limburg	Krefeld gladbach	Mönchengladbach	Viersen	Kleef	Nordrhein-Westfalen	Aantal maatr.
Chemie	11	10	26	2	13	9	13	36
Bouwmateriaal	8	13	2	1	3	4	4	11
Metaal, elektrotech.	55	43	50	56	39	37	59	14
Hout, grafisch	13	14	5	10	10	13	10	-
Textiel	5	6	10	25	25	13	7	2
Voedings- en genotm.	10	14	6	6	11	24	8	93

Bron: CBS, LDS, ETIL.

port en opslag) met een factor 1,5 en de detailhandel met een toegekend gewicht 0,5 leidt bij voorbeeld tot een gevoeligheidsindex voor Limburg van 5,4. Daarnaast geldt nog, zoals vermeld, dat Limburg éénderde meer exporterende bedrijven telt dan Nederland, hetgeen leidt tot een 6% hoger exporttaandeel van de omzet. Bij een lineair verband tussen omzet en werkgelegenheid zou de Limburgse index met 6% moeten worden verhoogd. Op grond van dit resultaat is het aannemelijk dat generieke en specifieke maatregelen te zamen leiden tot grotere effecten voor Limburg dan voor Nederland.

Naast een vergelijking met Nederland is het van belang te bezien in hoeverre Limburg en de naburige buitenlandse regio's verschillen vertonen. Het slechten van de grenzen zal immers juist van invloed zijn op de internationale handelsstromen en concurrentieverhoudingen⁷. In de tabellen 2 en 3 worden de beschikbare vergelijkende gegevens over de grensregio Rijn-Maas-Noord verstrekt. In het algemeen blijkt dat de gevoelige sectoren in de Limburgse regio's een belangrijker plaats innemen dan in alle Westduitse regio's behalve Kleef. De volgende gevoeligheidsindices kunnen worden berekend: Noord-Limburg, 10,2; Midden-Limburg, 10,4; Krefeld, 10,1; Mönchengladbach, 8,3; Viersen, 9,8; Kleef, 11,7; en Nordrhein-Westfalen, 9,4. De conclusie is dat de Westduitse regio's, met uitzondering van Kleef, een geringere gevoeligheid lijken te vertonen dan de Limburgse⁸.

Een zelfde vergelijkende analyse kan worden uitgevoerd met behulp van de gegevens over de Euregio Maas-Rijn (tabellen 4 en 5, zie volgende bladzijde). De gevoeligheidsindices nemen de volgende waarden aan: Belgisch Limburg, 6,2; Luik, 7; Zuid-Limburg, 7; en Aken, 7,2. De indices van Luik, Zuid-Limburg en Aken lopen niet of nauwelijks uiteen, terwijl Belgisch Limburg duidelijk minder gevoelig lijkt.

De stemming in Limburg

Met behulp van vraaggesprekken met 40 vertegenwoordigers van het Limburgse (bedrijfs)leven, verspreid over 9 categorieën economische activiteiten, en 5 externe deskundigen is een poging ondernomen de verwachtingen binnen de provincie te peilen⁹. Bij de opzet van deze vraaggesprekken is als volgt te werk gegaan. Die

7. De navolgende vergelijkende gegevens zijn gebaseerd op twee rapporten: Grensregio Rijn-Maas-Noord, *Grensoverschrijdend Actieprogramma*, Venlo, 1986 en Euregio Maas-Rijn, *Grenzüberschreitendes Aktionsprogramm für die Euregio Maas-Rhein*, Dortmund, 1982.

8. Overigens moet worden opgemerkt dat de indices die op basis van de gegevens uit verschillende tabellen zijn berekend, niet kunnen worden vergeleken.

9. Zie A. van Witteloostuijn, *De verwachte gevolgen van Europese integratiemaatregelen voor de Limburgse economie: een peiling van de stemming in Limburg*, Werkdocument LIB/W/87/004, Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, 1987.

Tabel 4. Sectoraandelen in het bruto regionale produkt in de Euregio Maas-Rijn, 1982 in procenten

	Belgisch Limburg	Luik	Zuid-Limburg	Aken	Aantal maatregelen
Land- en bosbouw	3	2,2	1,4	2,8	41
Industrie ^a	52,4	42,3	38,7	42,8	158
Handel en verkeer	11,5	15,8	19	15,4	16
Overige diensten	33,1	39,7	40,3	39	28

a. Vermoedelijk inclusief bouwnijverheid.
Bron: INS, ETIL en LDS.

Tabel 5. Verdeling van de industriële werkgelegenheid over subsectoren in de Euregio Maas-Rijn, 1982 in procenten

	Belgisch Limburg	Luik	Zuid-Limburg	Aken	Aantal maatregelen
Mijnbouw	11,6	-	-	6,6	-
Energie en water	0,8	1,4	1,4	1,5	2
Chemie	3,1	2,2	8,4	4,8	36
Steen, aardewerk en glas	1,6	1,5	3,2	3	11
Metaal en machines	4,6	15,1	3,4	10,3	7
Transportmiddelen en elektrotechniek	10,3	3,4	4,4	5,9	7
Hout en papier	2,9	1,9	3,6	4,9	-
Textiel	3	1,2	2	3,7	2
Voedings- en genotmiddelen	2,9	3,5	1,8	3,8	93
Overig	0,3	-	4,5	-	-

Bron: INS, ETIL en LDS.

sectoren binnen de Limburgse economie zijn geselecteerd die meer dan gemiddeld worden geconfronteerd met het Europese integratiebeleid. Daarnaast is rekening gehouden met de mate waarin economische activiteiten zijn vertegenwoordigd binnen de Limburgse economie. Bovendien is gepoogd een evenredige verdeling te bewerkstelligen over de regio's van Limburg.

De interviewtechniek is gebaseerd op half gestructureerde vraaggesprekken. De gesprekspartners zijn voorafgaand aan en tijdens de vraaggesprekken geconfronteerd met de integratiemaatregelen die op de desbetreffende bedrijfstak van toepassing leken. Vooraf is elke gesprekspartner een schriftelijke vragenlijst toegestuurd, te zamen met een inleiding op het onderzoek en een uitleg van de relevante onderdelen van het Europese integratiebeleid.

Het resultaat van de interviews is in zes conclusies samen te vatten.

Afschaffing van grensformaliteiten

De afschaffing van grensformaliteiten wordt door bijna alle gesprekspartners als een wijziging ten goede beschouwd. De bedrijven verwachten een reductie van de kostprijs die varieert van 0,2% tot 15%, ten gevolge van minder administratieve procedures en kortere wachttijden bij grensoverschrijdingen. Aangezien alle ondernemingen in Europa op vergelijk-

bare wijze en in dezelfde mate kunnen profiteren van de afschaffing van grensformaliteiten, liggen veranderingen van de concurrentieverhoudingen niet in de lijn der verwachtingen.

Een uitzonderingspositie wordt ingenomen door expeditiebedrijven en de douanediens. De expeditiebedrijven zien een belangrijke reden van hun bestaan verdwijnen. Eén gesprekspartner vreest het verlies van 300 à 400 arbeidsplaatsen binnen de bedrijfstak. Overigens verwijzen verschillende gesprekspartners naar de gevolgen voor de douanediens. Het is waarschijnlijk dat een fors deel van de douanebeambten na de Europese integratie overbodig wordt. Een halvering van het aantal arbeidsplaatsen wordt vrij waarschijnlijk geacht. Opvallend is dat de vertegenwoordigers van de douanediens ten tijde van de gesprekken een vrij optimistische visie omtrent de (werkgelegenheids)effecten van het EG-beleid ten toon spreiden.

Liberalisatie van de arbeidsmarkt

Het merendeel van de gesprekspartners verwacht niet dat de liberalisatie van de Europese arbeidsmarkt een significante invloed zal uitoefenen op het functioneren van de economie. Vrijwel geen enkel bedrijf heeft de indruk dat formele barrières, die volgens het Witboek moeten worden geslecht, het in dienst nemen van buitenlanders belemmeren. Desalniettemin vormt

grensoverschrijding van de factor arbeid veeleer uitzondering dan regel. De werkelijke belemmeringen liggen op een ander, weerbaar terrein: de taal- en cultuurbarrières. Daarnaast spelen de divergerende nationale loon- en inkomstenbelastingwetgevingen, arbeidsvoorwaarden en stelsels van sociale zekerheid een belangrijke rol.

Het is opvallend dat de externe deskundigen een andere mening zijn toegedaan. De externe deskundigen verwachten wel degelijk dat de liberalisatie van de Europese arbeidsmarkt effecten met zich mee zal brengen. Zo wordt erop gewezen dat de wederzijdse erkenning van diploma's van groot belang is. Daarnaast wordt gewaarschuwd voor negatieve sociale gevolgen van de vrijmaking. Deze zijn te verwachten zolang het Europese integratiebeleid de nationale loon- en inkomstenbelasting, arbeidswetgevingen en sociale-zekerheidstelsels buiten schot laat.

Fiscale harmonisatie

De fiscale harmonisatie is van weinig belang voor het functioneren van de Limburgse economie, aangezien in- en uitvoer geschieden in prijzen exclusief indirecte belastingen. Hooguit kan worden gewezen op de storende divergentie van nationale belastingwetgevingen ten aanzien van auto's. Een bron van zorg wordt echter wel gevormd door de moeizame terugvordering van btw-heffingen van buitenlandse overheden. Veel bedrijven rapporteren dat deze terugvordering vaak niet of langzaam te realiseren is. Een adequate regeling op dit terrein spaart kosten en administratieve rompslomp. Overigens leidt een afname van het aantal internationale geldtransacties uit hoofde van btw-terugvorderingen tot een (moeilijk te schatten) inkomstenderving voor het bankwezen.

De enige sector die een negatieve invloed ondergaat van fiscale harmonisatie is de detailhandel langs de grens. Een belangrijke drijfveer voor het kooptoeisme is namelijk gelegen in divergerende nationale indirecte belastingen.

Standaardisatie van de normgeving

Binnen veel sectoren wordt de standaardisatie van de normgeving het allergrootste belang toegedicht, hoewel natuurlijk accentverschillen voorkomen. Zo is de standaardisatie van normgeving van minder belang in de detailhandel en het transportwezen, terwijl vooral de (fijn)chemische, elektrotechnische en metaal- en machine-industrie grote nadelen ondervinden van de divergerende nationale normen. De divergerende normgeving

leidt tot hoge kosten en gemis van schaalvoordelen. Juist deze factoren belemmeren het ontstaan van een sterke uitgangspositie van het Europese bedrijfsleven in de strijd met Amerikaanse en Japanse ondernemingen.

In het algemeen kan gezegd worden dat een behoorlijk deel van het Limburgse bedrijfsleven denkt een verbetering van de concurrentiepositie te mogen verwachten (met name de elektrotechnische industrie en een deel van de metaal- en machineproducenten), gegeven het feit dat de Nederlandse normgeving veelal tot de strengste van Europa behoort. Enkele bedrijven verwachten echter een nadelige verschuiving in de concurrentieverhoudingen (met name de vleesverwerkende industrie en enkele metaal- en machineproducenten) en in sommige bedrijfstakken liggen geen veranderingen in de lijn der verwachtingen (met name de bulkchemie en de land- en tuinbouw).

Vrijmaking van vervoers- en financiële diensten

De vrijmaking van de markten voor vervoers- en financiële diensten wordt met een zekere ambivalentie tegemoet gezien. Binnen de transportsector (exclusief de expeditiebedrijven) worden in het algemeen de effecten van de liberalisatie van de vervoersmarkt gematigd positief geschat. Nederlandse vervoersbedrijven kunnen extra profiteren van de afschaffing van 'cabotage', aangezien zij vanuit een kleine thuismarkt opereren. Vervoersbedrijven dienen echter wel alert te reageren op de toename van de concurrentie uit de zuidelijke landen met lage lonen (Italië, Griekenland, Portugal en Spanje). Overigens is het in het algemeen niet de verwachting dat geprofiteerd zal kunnen worden van schaalvoordelen.

De luchthaven Maastricht verwacht per saldo positieve effecten van de Europese integratiemaatregelen. De versterking van de concurrentie van naburige luchthavens kan vermoedelijk worden gecompenseerd met de toename van het luchtverkeer. De markt voor het luchtverkeer is momenteel één van de meest gereguleerde markten van Europa.

Binnen het bank- en verzekeringswezen wordt de liberalisatie van de markt voor financiële dienstverlening beschouwd als een factor die van weinig invloed zal zijn op het functioneren van de financiële markten. Het internationale karakter van het bankwezen is één van de argumenten die kan worden aangevoerd om deze stelling te verdedigen. Daarnaast geldt voor de markten van financiële dienstverlening dat de markt geen ruimte biedt voor nieuwe toetreders.

Ligging van de provincie Limburg

De ligging van de provincie Limburg als vestigingsplaats van bedrijven in een geïntegreerd Europa wordt in het algemeen gunstig beoordeeld, zowel door de vertegenwoordigers van het bedrijfsleven als de externe deskundigen. Nadat de uniforme EG-markt is gerealiseerd, transformeert de ligging van Limburg van excentrisch binnen Nederland tot centraal binnen Europa.

Alle externe deskundigen zijn de mening toegedaan dat de productiestructuur van Limburg niet slechter is dan die van de meeste naburige buitenlandse regio's. Met name Belgisch Limburg en Luik kampen met verouderde en kwijnende industrieën. Hetzelfde kan worden beweerd ten aanzien van het Roergebied. Aken en omstreken wordt gezien als een groeiregio met geavanceerde industrieën.

Tot slot kan gewezen worden op twee additionele conclusies. Allereerst is gebleken dat een deel van de gesprekspartners pas via de aangereikte informatie inzicht kreeg in de relevantie van het Europese integratiebeleid voor hun bedrijfstak. Hoewel de informatie de grote bedrijven en de ondernemingen binnen bij uitstek gevoelige bedrijfstakken (zoals de transportsector) redelijk lijkt te hebben bereikt, blijken met name de kleine bedrijven matig op de hoogte van de aard en omvang van de EG-maatregelen.

Daarnaast zijn tijdens vrijwel alle gesprekken de nodige lacunes in de EG-voornemens gesignaleerd. Een halve integratie kan ertoe leiden dat de nadelen van integratie voor de Limburgse economie worden geïntroduceerd zonder dat daar de voordelen tegenover staan. Deze visie vloeit voort uit het feit dat het Nederlandse loonpeil en de Nederlandse belasting- en sociale wetgeving een concurrentienadeel impliceren, met name ten opzichte van de zuidelijke lidstaten¹⁰.

De resultaten van de vraagesprekken wijzen in de richting van een aantal bedrijfstakken dat zich in de toekomst als knel- of speerpunt kan manifesteren. Pessimisme bestaat ten aanzien van de vooruitzichten voor expeditiebedrijven, douanediensdiensten en de detailhandel. Gematigd pessimisme is er ten aanzien van de vleesverwerkende industrie, de metaal- en machineproducenten, het bank- en verzekeringswezen en de vervoersbedrijven.

De vooruitzichten van de (fijn)chemie, de elektrotechnische industrie en de luchtvaart worden gunstig geacht. Gematigd optimisme geldt ten aanzien van de bouwnijverheid en bouwmaterialenindustrie, de verzekeringen, de land- en tuinbouw, de metaal- en machineproducenten en de vervoersbedrijven.

Slot

Het is niet eenvoudig de provincie Limburg eenduidig als winnaar of verliezer in een geïntegreerd Europa te kenschetsen. Er bestaat echter een aantal aanwijzingen dat een gematigd optimisme over de toekomst van de Limburgse economie rechtvaardigt. De lokatie van Limburg in een geïntegreerd Europa lijkt gunstig. De plaats van Limburg transformeert van perifeer in Nederland tot meer centraal in Europa. Het is niet onwaarschijnlijk dat Limburg zal kunnen profiteren van de uitstralingseffecten van de naburige groeipolen (met name de Westduitse Rijnvallei en Brussel en omstreken) en in mindere mate het verder weg gelegen Parijs, Rhônedal en Zuid-Duitsland). Voorts kan worden bevestigd dat de grensregio's in versterkte mate de vruchten zullen plukken van het wegvallen van internationale barrières.

Het is evenwel noodzakelijk overmatig optimisme enigszins te temperen. In het bijzonder moet worden onderkend dat een integratie van Europa gepaard gaat met toenemende concurrentie. Het Limburgse bedrijfsleven zal goed voorbereid de Europese arena moeten betreden. Daarnaast moet worden geconstateerd dat een (dreigende) stagnatie van de economische ontwikkeling van de naburige buitenlandse regio's (met name Belgisch Limburg, Luik en het Roergebied) mogelijk nadelige uitstralingseffecten met zich mee kan brengen.

**A. van Witteloostuijn
J.A.H. Maks**

De auteurs zijn verbonden aan de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit Limburg. Dit artikel is gebaseerd op een inventariserend onderzoek naar de economische gevolgen van het Europese integratiebeleid voor de provincie Limburg. Zie met name A. van Witteloostuijn, *De economische gevolgen van het Europese integratiebeleid voor de provincie Limburg: een eerste empirische studie*, Onderzoeksrapport LIB/R/87/003, Rijksuniversiteit Limburg, Maastricht, 1987. Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de provincie Limburg.

10. De noodzaak en gevaren van sociale integratie in Europa worden steeds meer onderkend. Zie bij voorbeeld de artikelen in *NRC Handelsblad*, 1 juni 1988, Supplement Mens en Bedrijf, blz. 3.